

Проблематика переходу до інформаційного суспільства

Андрій Колодюк,
президент фонду
„Інформаційне суспільство України”

Аналізуються фундаментальні передумови, що є первинними в процесі творення інформаційного суспільства. Обґрунтовується теза, що електронна готовність та електронне залучення є основоположними факторами переходу суспільства від індустріального до інформаційного устрою. Подано основні характеристики цих понять та наголошено на їх значенні.

Починаючи з кінця 1960-х років, у всьому світі утвердилось розуміння нинішніх соціально-економічних перетворень (а вони до цього відбувалися тільки у найбільш розвинених країнах) як провісників нового етапу суспільного прогресу. Ці перетворення одержали назву транзиту від індустріального до постіндустріального (або ж інформаційного) суспільства. Далі ми вживатимемо останній термін як самостійне поняття, а не як складову поняття „постіндустріальне суспільство”, оскільки термін „інформаційне суспільство” останнім часом поширився як у наукових колах, так і в офіційних міжнародних документах. Якщо в 1960-х – 1980-х роках поняття „інформаційне суспільство” лише почали вживати на академічному рівні в дослідженнях західних соціологів та футурологів (**Bell D** The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973; **Alvin and Heidi Toffler**. Creating a new Civilization. The Politics of Third Wave. - Atlant, 1995; **Brzezinski Zb**. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970; **Masuda Y**. The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981; **Stonier T**. The Wealth of Information. L., 1983; **Katz R. L**. The Information Society: An International Perspective. N.Y., 1988; **Toffler A**. The Third Wave. N.Y., 1980), то нині з цим феноменом ототожнюють такі практичні аспекти, як вирішення глобальних проблем людства, вплив інформаційних потоків на різні сфери життєдіяльності людини, появу нових видів соціальних розподілів у суспільстві тощо.

Ми не акцентуватимемо уваги на власне еволюції чи основних характеристиках інформаційного суспільства, оскільки наша мета – з'ясування причин, завдяки яким воно продовжує залишатися радше теорією, ніж практикою. Втім, основою концепції нового типу суспільства залишається оцінка нового соціуму як такого, що кардинально відрізняється від суспільства, яке довго домінувало (тобто індустріального). Звертається увага, перш за все, на зниження ролі матеріального виробництва і розвиток сектора послуг та інформації, на інший характер людської діяльності, зміну типів ресурсів, що залучаються до виробництва, а також істотну модифікацію традиційної соціальної структури.

Відтак постіндустріальне суспільство відрізняється від доіндустріального та індустріального в таких важливих елементах, як, зокрема, основний виробничий ресурс, яким нині стала інформація, тоді як у доіндустріальному та індустріальному суспільствах ним були сировина і енергія; характер виробничої діяльності, що кваліфікується як обробка на противагу видобуванню та виробництву; наукоємні технології, тоді як попередні стадії характеризувалися трудомісткими та капіталоемними технологіями [4].

На підставі цього можна говорити про безліч науково-технологічних переваг інформаційного суспільства, які назагал асоціюються з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Проте існують (і ще довго існуватимуть) очевидні перешкоди, що роблять інформаційне суспільство недоступним для більшості населення світу. Зокрема, існує думка, що, паралельно з розвитком інформаційного суспільства, загострюється глобальна проблема цифрового розподілу. І це справді так. Проте, на наше переконання, справа не в цих суперечливих процесах, а в причинах, що їх породили. Причини виникнення інформаційного суспільства та його розвитку зрозумілі. А ось причини протилежного за характером стану полягають насамперед в недостатньому розвитку електронної готовності та електронного залучення.

Розпочнемо наш аналіз з першого поняття, оскільки рівень електронної готовності у кожній країні світу й визначає, наскільки надійним є підґрунтя для переходу конкретного суспільства до нового устрою життя та діяльності. Електронне залучення, на наш погляд, є інструментом, завдяки якому й підвищується рівень електронної готовності.

Готовність – це первинна, фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності. Важлива складова її формування – наявність відповідних якостей і, в першу чергу, схильностей та здібностей особистості до майбутньої діяльності. Готовність розвивається на основі засвоєння загальних та професійних знань, формування умінь і навичок, вдосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості. Готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований вияв

особистості, що включає її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, настановлення. Вона досягається в ході моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки і є результатом всебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, обумовлених особливостями діяльності, професії. Відтак, готовність до діяльності є складним соціально-психологічним явищем. Загалом схема готовності людини до діяльності в умовах інформаційного суспільства передбачає:

мотиваційний компонент – мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства; полягає передусім у прагненні до саморозвитку та самоактуалізації;

когнітивний компонент – сформованість умінь, необхідних для виконання функцій в інформаційному суспільстві; полягає у формуванні компетентності, тобто здатності пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію і трансфер технологій) за рахунок рівня освіти;

емоційно-вольовий компонент – відчуття, пов'язані з виконанням роботи та реалізацією рішень, які приймає індивід; полягає у відчуттях, пов'язаних з діяльністю та прийняттям рішень у сфері інформаційного суспільства [1].

Формування цих компонентів та встановлення динамічного зв'язку між ними вимагають від держави стратегічних підходів до сфери освіти, розвитку інноваційної економіки, інформаційної культури, інформаційної грамотності населення, до соціально-психологічної та інших сфер.

Ще одним спорідненим елементом для аналізу проблеми електронної готовності є новий науковий напрямок, що нині активно розвивається. Йдеться про інформаційну психологію, яка досліджує компоненти, притаманні поняттю електронної готовності:

³⁵₁₇ страх людини перед потоком інформації, що постійно зростає;

³⁵₁₇ психологічні розлади, які виникають внаслідок інформаційного перевантаження;

³⁵₁₇ міжособистіне відчуження, пов'язане з постійним спілкуванням з комп'ютером;

³⁵₁₇ соціально-психологічні особливості віртуальних спільнот тощо [2].

Відтак можемо обґрунтувати перший висновок нашого дослідження про існування таких категорій електронної готовності:

1) **готовність жінок та чоловіків** (гендерний критерій); чим вищий розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у певній країні, тим менша різниця між кількістю користувачів сучасних ІКТ (співвідношення чоловіків та жінок 60 % на 40 % відповідно є нормальним для високотехнологічних країн світу – США, Фінляндії, Канади, Ірландії), хоча в окремих випадках (в залежності від географічного фактора) цей показник може становити і 70 % на 30 %;

2) **готовність молоді і старшого покоління** (віковий критерій); у країнах

з високим розвитком інформаційної інфраструктури (йдеться, насамперед, про громадські пункти доступу до сучасних інформаційних і освітніх ресурсів) загалом вищий відсоток, скажімо, Інтернет-користувачів, віковий ценз яких коливається в діапазоні від 50 до 60 років. Все ж основна проблема переходу до практичного використання сучасних ІКТ для цих людей полягає у низці причин, серед яких: зміна ментальності, зокрема – сприйняття речей та процесів реального світу; злам соціально-культурних стереотипів, якими керується більшість представників їхнього покоління; використання шаблонів відносно того, що нові інформаційні процеси – це винятково прерогатива молоді, або ж того, що ІКТ є потенційно шкідливими для здоров'я; страх, що опанувати комп'ютерною грамотністю виявиться не до снаги. Не менше проблем існує і у представників покоління в межах 20 – 50 років (можна сказати, тієї прогресивної частини людства, що по-різному, але все ж використовує альтернативи інформаційного суспільства). В цьому контексті нагадаємо, що нині лише 10 % людства користується глобальною мережею Інтернет (мусимо зауважити, що справжніх „електронних громадян” ще менше). Отож проблеми відносно молодих „громадян інформаційного суспільства” полягають ось у чому: використання ІКТ здебільш у якості індустрії розваг, а не освітнього чи ділового ресурсу; недоступність інформаційно-комунікаційних послуг через їх високу вартість у багатьох країнах; незнання (переважно через небажання дізнатися про сучасні інформаційні можливості: голосування електронним шляхом; заповнення офіційних документів та їх реєстрація в режимі он-лайн; купівля та продаж товарів чи надання послуг через мережу Інтернет; отримання освіти, консультацій, діагностики лікування, юридичних послуг в електронному форматі тощо внаслідок особистих упереджень та стереотипів);

3) **готовність людей розумової та фізичної праці** (ресурсний критерій); у цьому контексті все залежить від середовища, в якому відбувається повсякденна діяльність людини. Якщо особа використовує знаряддя і ресурси, властиві індустріальному чи аграрному суспільству, а вони не є інформатизованими (удосконаленими за допомогою сучасних ІКТ), то, відповідно, не виникає й підстав говорити, що така людина належить до інформаційного суспільства (а таких на сьогодні переважна більшість). Якщо ж праця, освіта чи інша діяльність людини пов'язана з ментальними чи творчими процесами, то в переважній більшості випадків така особа „автоматично” починає використовувати вигоди ІКТ. На простішому рівні – це налагодження комунікацій через такі медіазасоби, як електронна пошта, он-лайн зв'язок, використання Інтернету для пошуку інформації та її опрацювання, участь у віртуальних конференціях і форумах. На досконалішому рівні – це телеробота, дистанційне навчання, участь у мережових дослідницьких проектах;

4) **готовність жителів великих та малих міст, а також сільської**

місцевості (географічний критерій); географічне розмежування є одним з критичних факторів, що впливають на показник електронної готовності у тому чи іншому регіоні світу. Справа в тому, що технічно не завжди легко, вигідно чи дешево підключити (інформатизувати) сільський регіон. Отож жителі таких регіонів потенційно обмежені у використанні сучасних ІКТ. Проте міжнародна практика вирішує це питання завдяки реалізації (в основному) короткотривалих цільових грантових програм, що одержали назву „успішних прикладів втілення інформаційно-комунікаційних проєктів” (англ. success stories). Оскільки сфера надання послуг та множина інформаційних потоків сконцентрована у містах (часто лише в мегаполісах чи столицях), то, відповідно, вони й географічно є найбільшими регіонами розвитку інформаційного суспільства;

5) **готовність забезпечених громадян та людей із низьким рівнем доходів** (соціально-економічний критерій); у цьому випадку традиційно побутує думка, що основна перешкода використання пересічними громадянами ІКТ полягає в неможливості придбати персональний комп'ютер, підключитися до Інтернету тощо. Це не зовсім так, оскільки справжня біда інформаційного суспільства полягає в тому, що більшість живе ще за канонами індустріального чи навіть аграрного ладу і не думає про зміни. Природно, за таких умов людина відкладає якісь кошти для купівлі засобів, що зазвичай використовуються при цих устроях. Стереотипною є думка, що людина ніби заощаджує кошти на сучасних ресурсах, проте жодним чином не економить свого основного ресурсу – часу, що невпинно спливає, а, власне, лише завдяки ІКТ його можна бодай частково заощаджувати.

Розпочинаючи розгляд наступної проблеми – електронного залучення громадян, зазначимо, що з цим процесом пов'язані перші кроки, які слід зробити кожній країні, аби бути по-справжньому інформаційною. Для кращого розуміння наведемо статистику Індексу інформаційного суспільства (міжнародний авторитетний рейтинг). Відповідно до нього, лише 55 країн світу можна вважати такими, в яких інформаційне суспільство розвивається, хоча й на різних щаблях. (До речі, України у списку за даними 2003 року серед цих країн немає).

Основні характеристики інформаційного суспільства показують, якими будуть результати використання електронного залучення як сучасного трансформаційного інструменту. Отож для населення інформаційне суспільство забезпечує право вибору. Наприклад, для когось виявиться достатнім користуватися електронною поштою, і така особа в принципі вважатиметься тим/тією, хто хоча б у такий спосіб використовує можливості інформаційного суспільства. А хтось бажатиме максимального використання переваг такого суспільства для отримання нових можливостей. Тобто, рівні попиту на інформаційне суспільство відрізнятимуться. Відрізнятимуться вони також і внаслідок впливу

множини соціально-економічних, психологічних та побутових факторів (які підтверджують наші висновки щодо критеріїв електронної готовності). За умов надання громадянам нових можливостей попит зростатиме, а відтак можна буде вважати, що на практиці відбувається реалізація одного з наважливіших пріоритетів сучасності, а саме – навчання протягом усього життя.

Набагато серйозніша проблема полягає у забезпеченні пропозиції, що є прямим завданням елітної групи. Власне, це залежатиме від міри прояву політичної волі, мотиваційних чи стимулюючих чинників. Чим меншою буде пропозиція, тим недосконалішим буде й розвиток попиту, що і є показником розвитку інформаційного суспільства. Якщо інформаційне суспільство не стане пріоритетом політичної волі еліти (правлячої верхівки), то й решта населення не зможе (не одержить права) скористатися новими можливостями, які передбачає життєдіяльність в інформаційну добу, а відтак залишатиметься в умовах індустріального чи аграрного ладу.

Проте реалізація інформаційного суспільства на практиці – імператив лише для елітарної групи, залежно від акцентів діяльності якої і будуть сформовані нові правила життя та діяльності всього населення, своєрідні норми інформаційного ладу. В протилежному випадку й надалі говоритимемо лише про теоретичне інформаційне суспільство, занепад всього індустріального (здебільш – державного), а також про посилення глобального цифрового розподілу.

Важливо зауважити, що це суспільство не рівних громадян, на відміну від, скажімо, соціалізму, а суспільство рівних можливостей. Звичайно, як і в кожній нормальній соціальній структурі, тут будуть багатші та бідніші, проте останні завжди матимуть стимул для саморозвитку (навчання протягом життя), використовуючи нові можливості інформаційного суспільства. Щодо групи „багатших”, то в жодному випадку не йдеться про окрему страту „осіб класу понад” (або ж сучасних „олігархів”), що повністю контролюватимуть віртуальний простір. Багатими ставатимуть ті, хто, насамперед, постійно використовуватиме інформацію як необхідний ресурс сучасного розвитку. За словами Д. Белла, багатим вважатиметься той, хто зробить основний акцент на „інтелектуальних здібностях”, а не на будь-чому іншому (для прикладу, на ручній праці – як в аграрному та індустріальному суспільстві). Отже, кінець саморозвитку будь-кого (організації, спільноти, групи, індивіда) означатиме програш у конкурентній боротьбі, а також автоматичний перехід до класу „бідних”, повернення в рамки індустріального. На вищому рівні йдеться, звичайно, про міждержавну політичну боротьбу, а в економічному плані – про глобальну конкуренцію та розподіл ринків і ресурсів.

Про нові форми життя в інформаційному суспільстві писали ще з

початку 70-х років – це і електронний котедр А. Тоффлера, і віртуальне робоче місце, он-лайн послуги, віртуальні форми комунікації тощо. Більше того, все це частково діє на практиці, оскільки сьогодні розвинені демократії, прагнучи до кращого майбутнього, поступово втілюють окремі компоненти інформаційного суспільства. Існує певна когорта людей (йдеться не лише про еліту, але й про пересічних громадян), які полегшують своє життя на етапі, коли ІКТ створюють форми, що починають замінювати традиційні.

Коли йдеться про електронне залучення, маємо на увазі побудову того первинного фундаменту, на основі якого у майбутньому розвиватиметься інформаційне суспільство. Світова практика останнього десятиріччя свідчить, що оптимальним є реалізація комплексу поступових заходів на основі використання сучасних ІКТ та ІКТ-платформ на початковому етапі розвитку інформаційного суспільства, а саме:

1) **Забезпечення умов щодо використання колективних пунктів доступу (інформаційно-консультаційних центрів) до сучасних ІКТ та освітніх ресурсів широким верствам населення й усім зацікавленим особам.** Такий крок призведе до створення в суспільстві інституту електронного залучення, оскільки кожен громадянин на вигідних для себе умовах отримає можливість, по-перше, дізнатися про сучасні можливості інформаційного суспільства, а, по-друге, безпосередньо скористатись тією чи іншою інформаційною послугою. Вітак у суспільстві поступово:

³⁵₁₇ сформується (і постійно зростатиме) прошарок „електронних громадян”, які матимуть можливість використати сучасні ІКТ як альтернативу традиційним методам здійснення різних операцій, розрахунків, комунікацій, формальних та неформальних взаємодій;

³⁵₁₇ зросте коефіцієнт рівня електронної готовності населення.

2) **Використання громадських пунктів доступу для розвитку сучасних форм взаємостосунків:** між громадянами (С2С „citizen-to-citizen”), підприємствами (В2В „business-to-business”), органами державної влади (G2G „government-to-government”), а також, відповідно, громадян, підприємств та держави між собою. Впровадження таких схем забезпечить:

³⁵₁₇ зростання взаємного рівня довіри у суспільстві; ІКТ – дієвий інструмент, який робить суспільні процеси прозорими, відкритими, економічними, динамічними та зручними. Відтак традиційним методам вирішення справ будуть протиставлені нові альтернативи, правила, за якими живе сьогодні цивілізована частина людства;

³⁵₁₇ зростання активності участі громадян у важливих суспільно-політичних подіях та організаціях; знаючи про те, що суспільні процеси є відкритими, кожен цивілізований громадянин прагнучиме відшукати адекватні шляхи вираження особистих (незаангажованих) поглядів чи думок, а відтак вільне слово кожного матиме реальний ефект, суспільний

вплив, що загалом і є чи не найважливішим показником розвитку громадського суспільства.

3) Створення експертних мереж для розробки спеціалізованих проєктів (державних замовлень), сприяючи в такий спосіб здійсненню реформ у різних сферах життєдіяльності суспільства (електронна освіта, електронна медицина, електронна комерція тощо) на основі консолідації ресурсів представників усіх суспільних секторів, а також їх рівноправності. Така форма взаємодії дозволить:

³⁵₁₇ розробляти стратегічні проєкти соціально-економічного, наукового, зовнішньополітичного розвитку на універсальній основі, що передбачає одночасне використання ресурсів держави, бізнесу, громадськості, наукових кіл, а також іноземних партнерів чи інвесторів;

³⁵₁₇ брати активну участь, представляючи країну в регіональних, міжнародних та інших глобальних мережах, об'єднаннях чи проєктах, у вирішенні глобальних проблем, зокрема досягнення Цілей розвитку Декларації тисячоліття ООН [3], подолання проблеми цифрового розподілу, зменшення рівня бідності тощо;

³⁵₁₇ обмінюватись передовим міжнародним досвідом щодо практики запровадження сучасних ІКТ у традиційні сфери соціально-економічного розвитку, реформуючи і вдосконалюючи їх.

Висновки нашого дослідження загалом засвідчують, що в практичному контексті розвиток інформаційного суспільства прямо пропорційно залежить від двох основних факторів: електронної готовності та електронного залучення. Звичайно, можна було б розглядати ці два поняття (сучасні процеси), використовуючи традиційні підходи міжнародної практики, описуючи показники індексів чи методик електронної готовності. Проте вони лише „мовою статистичних фактів” відображають той чи інший рівень інформаційного розвитку у певній країні, не даючи розуміння множини критеріїв, окреслених вище.

Якими ж будуть ризики продовження життєдіяльності у традиційних рамках, нормах індустріального/аграрного устрою?

³⁵₁₇ **у глобальній площині:** загострення глобальних проблем та виникнення нових форм соціальних розподілів;

³⁵₁₇ **на рівні країни:** уповільнення соціально-економічних процесів розвитку, неспроможність утвердження національної ідентичності, програш конкуренції в умовах глобалізації;

³⁵₁₇ **на рівні організації:** втрата ринків та клієнтів, банкрутство;

³⁵₁₇ **в сенсі індивідуального розвитку:** неспроможність особи навчатися та вдосконалюватися протягом усього життя, що негативно вплине на формування світогляду наступних поколінь.

Відтак проблематика переходу від індустріального до інформаційного ладу стає все популярнішою, стає актуальним предметом досліджень

вітчизняних науковців і практиків. Україна робить лише перші кроки на цьому шляху, що, зрозуміло, є нелегким процесом. Проте, хочемо ми цього чи ні, вже 2005 року міжнародна громадськість дасть об'єктивну оцінку такого розвитку на високому рівні, зокрема у форматі проведення II стадії Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства. З цілого ряду причин така оцінка матиме важливе значення для соціально-економічного розвитку нашої країни на наступні 10 – 15 років.

Література:

1. **Мойсеєнко А. О.** Готовність соціальних працівників до формування соціальної політики громадсько-політичних об'єднань – К. КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003 р.
2. Там же.
3. Декларація Тисячоліття ООН
4. Arrangements for the Tunis Phase of the Summit. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/10-E 10 December 2003.